

MONIKA GAZDULSKA

POSTAWY SPOŁECZEŃSTWA WOBEC OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIAMI W UJĘCIU HISTORYCZNYM I WSPÓŁCZESNYM

WSTĘP

Postawy odgrywają istotną rolę w życiu społecznym. To od nich w dużej mierze uzależniona jest sytuacja każdego człowieka. Od postaw zależy to, czy człowiek będzie prawidłowo funkcjonował w środowisku, rozwijał swoją osobowość i kształtował umiejętność komunikowania się z otoczeniem.

Psychologia społeczna przytacza różne definicje postaw, a mianowicie:

- nawiązujące do koncepcji poznawczych, podkreślające, że postawa to nie określone zachowanie czy stosunek oceniający lub emocjonalny wobec danego przedmiotu, lecz również odnoszące się do niego elementy poznawcze;
- odnoszące się do tradycji behawiorystycznej i psychologii uczenia się;
- nawiązujące do koncepcji socjologicznej, w której zwraca się szczególną uwagę na stosunek emocjonalny osoby reprezentującej jakąś postawę do jej przedmiotu¹.

Bogata literatura przedmiotu w różnorodny sposób wyjaśnia pojęcie postaw. Istnieje jednak jedna definicja, sformułowana przez S. Nowaka, która próbuje pogodzić wiele sposobów rozumienia tego terminu. Autor pisze: „Postawą człowieka wobec pewnego przedmiotu jest ogół względnie trwałych dyspozycji do zachowania się wobec niego”². Tak definiowana postawa podkreśla skłonności człowieka do zachowania się w określony sposób wobec przedmiotów, osób, grup społecznych, problemów, jak również odnosi się do specyficznej ich oceny. Przyjmowanie określonych postaw przez indywidualne osoby bądź grupy spo-

¹ Por. A. E. Sękowski, *Psychologiczne determinanty postaw wobec inwalidów*, Lublin 1994, s. 17.

² S. Nowak, *Teorie postaw*, Warszawa 1973, s. 23.

łeczne dotyczyć może wielu aspektów, które kształtują stosunek do tych jednostek, a jednocześnie wyznaczają relację człowiek – człowiek.

Przedmiotem postaw może być zatem wszystko, co istnieje obiektywnie i subiektywnie. Kształtując świat społeczny jednostek, grup i całych społeczeństw, postawy mają fundamentalne znaczenie dla życia codziennego każdego człowieka. Determinują w dużym stopniu nasze reakcje na bodźce społeczne, uczucia, myśli oraz postępowanie wobec innych osób i grup³.

1. ASPEKT HISTORYCZNY

Literatura z zakresu pedagogiki specjalnej pozwala dostrzec, iż każde społeczeństwo, począwszy od wspólnot plemiennych, aż do współczesności, stawiało przed problemem niepełnosprawności i postaw „sprawnego społeczeństwa” wobec osób z niepełnosprawnościami. W dziejach myśli o wychowaniu osób z niepełnosprawnościami możemy wyróżnić trzy okresy charakteryzujące postawy i stosunek społeczeństw wobec osób niepełnosprawnych:

- I. okres wrogości;
- II. okres litości i strachu przed osobami niepełnosprawnymi wraz z działalnością charytatywną;
- III. okres szczegółowych badań wraz z próbami integracji, czyli włączania osób niepełnosprawnych w nurt życia społecznego.

Mówiąc o wrogości do osób z niepełnosprawnościami należy szczególną uwagę zwrócić na okres wspólnot plemiennych i starożytność. Niechęć tamtego okresu do niepełnosprawnych wynikała głównie z przyjętych norm i zasad dążących do stworzenia zdrowego i silnego społeczeństwa, a było to możliwe, zdaniem tamtejszych społeczeństw, tylko drogą eliminacji słabych jednostek. W tym celu dokonywano selekcji naturalnej. Dzieci słabe i chore wyrzucano do lasów (Grecja), zrzucano z gór (Sparta – Góra Tajgetos), topiono w rzekach (Egipt)⁴.

W pierwszych wiekach naszej ery nastąpił zwrot w postawach społecznych wobec osób niepełnosprawnych. Pojawiły się pierwsze prace z zakresu wiedzy i leczenia niewidomych, które przyczyniły się do nieco innego spojrzenia na niepełnosprawność⁵. Wraz z chrześcijaństwem pojawił się okres litości, a jednocześnie strachu przed niepełnosprawnymi. Wówczas zaczęto rozpowszechniać ideę niesienia pomocy chorym poprzez działalność charytatywną Kościołów i innych instytucji powołanych do tego celu.

Kolejne stulecia nie przyniosły znaczących zmian w postawach społecznych wobec osób z niepełnosprawnościami. W poszczególnych krajach postawy wobec

³ Por. G. Bohner, M. Wanke, *Postawy i zmiana postaw*, Gdańsk 2004, s. 27.

⁴ Por. O. Lipkowski, *Pedagogika specjalna*, Warszawa 1981, s. 50.

⁵ Por. Z. Sękowska, *Wprowadzenie do pedagogiki specjalnej*, Warszawa 2001, s. 16.

nich był zróżnicowane, przeplatały się litość i strach. Z jednej strony osoby z zaburzeniami traktowane były z godnością, ponieważ uważano, że mają nadprzyrodzone zdolności np. jasnowidzenia i ułatwione kontakty z Bogiem. Z drugiej zaś pojawiły się stwierdzenia, że są opętane przez szatana. Taka sytuacja zmuszała niepełnosprawnych do zasilania szeregów żebraków i włóczęgów⁶.

Postaci, które przyczyniły się do zmiany sposobu patrzenia na jednostki słabsze, a tym samym zapoczątkowały okres szczegółowych badań wraz z próbami integracji to Jan Amos Komeński i John Lock. Propagowali poglądy mówiące o „normalnym traktowaniu” niepełnosprawnych. Za przewodni cel postawili sobie nauczanie osób mniej sprawnych, czego dowodem są słowa J. A. Komeńskiego „Wszyscy ludzie mają uczyć się wszystkiego, co jest ludzkie, ponieważ są ludźmi”⁷.

Istotny zwrot w postawach społecznych wobec niepełnosprawnych odegrała Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela. W tym czasie powołano pierwsze zakłady dla osób z niepełnosprawnościami, zaczęto prowadzić badania, opracowywać metody usprawniania, wprowadzać ustawy mówiące o łagodniejszym traktowaniu niepełnosprawnych.

W okresie międzywojennym tworzone szereg szkół, instytucji, zakładów, katedr pedagogiki specjalnej. W Polsce Maria Grzegorzewska, pionierka szkolnictwa specjalnego, założyła jeden z pierwszych na świecie Państwowy Instytut Pedagogiki Specjalnej (1922) i Katedrę Pedagogiki Specjalnej na Uniwersytecie Warszawskim (1958)⁸. Rozwój pedagogiki specjalnej przyczynił się do szczegółowych badań osób niepełnosprawnych, ich usprawniania i funkcjonowania w środowisku społecznym. Również społeczeństwo („ludzie sprawni”) dzięki nauce miało możliwość szerszego spojrzenia na problem niepełnosprawności, a jednocześnie zmiany swoich postaw.

Przeobrażenia polityczno-ekonomiczne zainicjowane w Polsce po 1989 r. zepchnęły osoby z niepełnosprawnościami na margines życia społecznego. Taki stan rzeczy przyczynił się do częściowej izolacji osób niepełnosprawnych, a tym samym do negatywnych i stereotypowych zachowań społeczeństwa. Sytuacja uległa zmianie w 1991 r., kiedy to zaczęły się pojawiać pierwsze uregulowania prawne dotyczące funkcjonowania społecznego osób z niepełnosprawnościami. Zaczęły się tworzyć organizacje zrzeszające osoby niepełnosprawne i ich opiekunów, co spowodowało częstsze pojawianie się ich w społeczeństwie. Osoby z niepełnosprawnościami, ich problemy i trudności zaczęły być dostrzegane⁹.

⁶ Por. O. Lipkowski, *Pedagogika ...*, dz. cyt., s. 52.

⁷ Tamże, s. 52.

⁸ Por. Z. Sękowska, *Wprowadzenie do pedagogiki ...*, dz. cyt., s. 17.

⁹ Por. W. Dykcik, *Wprowadzenie w przedmiot pedagogiki specjalnej jako nauki*, w: *Pedagogika specjalna*, red. W. Dykcik, Poznań 2005, s. 48.

2. ASPEKT WSPÓŁCZESNY

Analizując postawy społeczeństw wobec osób z niepełnosprawnościami w kontekście historycznym należy zauważyć, że wraz z rozwojem cywilizacji nastąpiły pewne korzystne zmiany. Postawy współczesnego społeczeństwa wobec osób niepełnosprawnych niewątpliwie różnią się od historycznego podejścia, niemniej jednak trudności życiowe osób z niepełnosprawnościami związane z nastawieniami społecznymi są tematem nadal aktualnym. Osoby z niepełnosprawnościami są obecne w życiu społecznym, mówi się o szeroko rozumianej rehabilitacji, integracji społecznej i normalizacji. O prawach tych osób zaczęto mówić w kontekście praw człowieka. W rzeczywistości jednak napotykają one zbyt wiele przeszkód, by mogły w pełni z tych praw korzystać. Jedną z nich są postawy i nastawienia społeczeństwa, które są mocno zróżnicowane.

Współcześnie w literaturze najczęściej wymienia się dwie skrajne postawy, a zarazem formy zachowania się wobec osób z niepełnosprawnościami: akceptację oraz odtrącenie. Postawa pozytywna (akceptująca) cechuje się życzliwością, sympatią, uznaniem, szacunkiem i empatią. Pojawia się wówczas, gdy znika lub zmniejsza się obciążenie związane z nawiązywaniem kontaktu z osobą niepełnosprawną oraz kiedy kontakt z nią nabiera dla danej osoby większej wartości¹⁰.

Według J. Granofsky postawy pozytywne charakteryzują się obiektywną i realną oceną osoby z niepełnosprawnością oraz pozytywnym nastawieniem poznawczym, a także pozytywnym zachowaniem społecznym.

Obiektywna i realna ocena osoby z niepełnosprawnością to:

- realna ocena wpływu niepełnosprawności na psychikę i działanie człowieka,
- realna ocena ograniczeń spowodowanych niepełnosprawnością,
- społeczna akceptacja osób z niepełnosprawnościami na równi z osobami pełnosprawnymi.

Pozytywne nastawienie poznawcze wyraża się poprzez:

- uznanie, że przedmiotem poznania jest człowiek, a nie tylko jego niepełnosprawność,
- znajomość potrzeb osoby z niepełnosprawnością i poziomu ich zaspokojenia,
- dostrzeganie zalet i możliwości osób z niepełnosprawnościami,
- obiektywne dostrzeganie osiągnięć.
- Pozytywne zachowanie społeczne oznacza:
- odrzucanie izolacji,

¹⁰ Por. R. Kościelak, *Funkcjonowanie psychospołeczne osób niepełnosprawnych umysłowo*, Warszawa 1996, s. 23.

- naturalny i życzliwy kontakt z osobami niepełnosprawnymi,
- współżycie i współpracę na różnych polach,
- przyznawanie osobom niepełnosprawnym prawa do uczestnictwa i pełnienia ról społecznych,
- akceptację osób z niepełnosprawnościami i różne formy integrowania ich w społeczeństwie¹¹.

Postawa negatywna wyraża się przez nieprzychylność do osób niepełnosprawnych. Można tu przytoczyć takie określenia jak: unikanie, brak akceptacji, poniżanie, piętnowanie itp. Ta postawa cechuje się pojawieniem u danej osoby obciążenia psychicznego przejawiającego się w uczuciach wywołanych trudnościami w działaniu lub cechami osobowościowymi niepełnosprawnych, a kontakt z nimi przestaje być wartościowy¹².

Często przyczyną postaw negatywnych są stereotypy i przesady. Warto więc zatrzymać się nad tą specyficzną klasyfikacją postaw. Stereotyp określany jest jako rozpowszechnione w określonych grupach społecznych za pośrednictwem języka silne i trwałe przekonania ujmujące osoby czy przedmioty, których dotyczą, w sposób zbytnio uproszczony i przesadny. Informacja zawarta w stereotypie nie jest poparta doświadczeniem, jej źródło mieści się w przekazywanych opiniach, poglądach opartych na fałszywych przesłankach. Przesąd i uprzedzenie mają kierunek ujemny i posługują się fałszywymi lub nie w pełni prawdziwymi informacjami, natomiast nie są oparte na doświadczeniu jednostki, lecz zostały przyjęte od społeczeństwa jako przed-sądy¹³. Postrzeganie osób z niepełnosprawnościami przez pryzmat stereotypów i przesądów prowadzi do ograniczenia ich w każdej dziedzinie życia. Jednostka posiadająca cechy wyróżniające ją spośród innych jest piętnowana. Stereotypy, uprzedzenia i przesady doprowadzają do tego, że widziane są tylko słabe strony np. deformacja ciała, ograniczenia fizyczne, które przedstawiają osoby z niepełnosprawnościami jako bezradne, czy niesamodzielne.

Według J. Granofsky postawy negatywne charakteryzują uczucia litości lub zbytniej troskliwości wobec osób niepełnosprawnych, negatywne nastawienie poznawcze oraz negatywne nastawienie społeczne.

Uczucia litości lub zbytniej troskliwości wobec osób niepełnosprawnych oznaczają:

- niedoceniać osoby z niepełnosprawnością,
- patrzeć na osobę z niepełnosprawnością jako na obiekt ciekawości,
- przypisywanie inwalidom ról o niższej kategorii społecznej,

¹¹ Por. A. E. Sękowski, *Psychologiczne determinanty ...*, dz. cyt., s. 25.

¹² Por. R. Kościelak, *Funkcjonowanie psychospołeczne ...*, dz. cyt., s. 23.

¹³ Por. M. Komorska, *Sytuacja dzieci i młodzieży niepełnosprawnej w społeczeństwie polskim*, Lublin 2000, s. 18.

- przesadzone i błędne pojęcie o ograniczeniach spowodowanych niepełnosprawnością.

Negatywne nastawienie poznawcze wyraża się poprzez:

- niewłaściwe zajmowanie się wyglądem osoby z niepełnosprawnością,
 - zwracanie szczególnej uwagi na niepełnosprawność,
 - przecenianie brzydoty kalectwa, aż do wstrętu i odrzucenia.
- Negatywne nastawienie społeczne wyraża się poprzez:
- odsuwanie osób z niepełnosprawnościami od innych ludzi,
 - sprzeciwianie się lub niechęć do przyjmowania ich udziału w różnego rodzaju kontaktach społecznych,
 - uczucia braku komfortu, lęku, zakłopotania w obecności osób z niepełnosprawnościami¹⁴.

H. Larkowa dokonała uszczegółowienia postaw społecznych wobec osób z niepełnosprawnościami. Dokonała następującego podziału:

I. postawa uczuciowa:

- pozytywna (życzliwość, sympatia),
- pośrednia (współczucie, litość, obojętność),
- negatywna (niechęć do widoku inwalidztwa).

II. postawa wolicjonalna:

- pozytywna (akceptacja i chęć utrzymania kontaktów),
- pośrednia (przyglądanie się),
- negatywna (unikanie kontaktu).

III. postawa intelektualna:

- pozytywna (uznanie, szacunek),
- pośrednia (ciekawość, zainteresowanie),
- negatywna (ujemna ocena cech)¹⁵.

W powyższym podziale między postawą pozytywną a negatywną umieszczona została postawa pośrednia, którą charakteryzuje współczucie, litość, obojętność, ciekawość. Postawa ta nazywana jest ambiwalentną, dwuwartościową, jednocześnie – pozytywną i negatywną. Ambiwalencja wynika stąd, że społeczeństwo w mniej lub bardziej świadomy sposób uniemożliwia osobom niepełnosprawnym czynne uczestnictwo w życiu osobistym i w pracy zawodowej, co w jakimś stopniu je deprecjonuje. W tym wypadku przebywanie z niepełnosprawnymi podyktowane jest współczuciem i litością, które prowadzą do pozytywnego przejawu, jakim jest chęć niesienia pomocy tym osobom¹⁶.

Dokonując analizy wyżej wymienionych klasyfikacji warto podkreślić koncepcję postaw prezentowanych przez H. Larkową. Pozwala ona spojrzeć nieco

¹⁴ Por. A. E. Sękowski, *Psychologiczne determinanty ...*, dz. cyt., s. 25-26.

¹⁵ Por. H. Larkowa, *Postawy otoczenia wobec inwalidów*, Warszawa 1970, s. 17-20.

¹⁶ Por. tamże, s. 17.

szerzej na postawy społeczne wobec osób z niepełnosprawnościami, ponieważ uwypukla ich złożoność. Umieszczenie w klasyfikacji postawy ambiwalentnej jest jak najbardziej trafne, ponieważ nie zawsze nastawienia ludzkie są tylko pozytywne bądź skrajnie negatywne.

PODSUMOWANIE

Powyższe rozważania dotyczące postaw społecznych wobec osób z niepełnosprawnościami dowodzą, iż zarówno w ujęciu historycznym jak i współczesnym mają one różnorodny charakter. Jednocześnie należy zwrócić uwagę na fakt, iż postawy nie są stałe i ulegają zmianom, a czynnikami determinującym te zmiany dawniej i dziś są m.in.: obowiązujące normy społeczne, przekonania, polityka socjalna, poziom kultury i warunki ekonomiczne wyznaczające poziom życia ludzi. Sposób widzenia przez społeczeństwo osób z niepełnosprawnościami wynikał często ze stereotypów, zwyczajów, wierzeń, ideologii, polityki. Podobnie jest dzisiaj, czego dowodem są analizy merytoryczne mające na celu ukazanie postaw społeczeństwa wobec osób z niepełnosprawnościami.

HISTORICAL AND CONTEMPORARY ATTITUDES OF SOCIETY TOWARD THE HANDICAPPED

Summary

The literature on special pedagogy says that throughout history attitudes towards disabled people had been extremely different. Looking back on the period of tribal communities and ancient time we notice hostility to people with disabilities that led to elimination of the disabled from social life.

Looking through the various times throughout history we notice that viewing disabled people in disadvantageous light has been positively changing. Literature of the present day gives three different kinds of social attitudes towards the disabled: negative attitude – attitude of rejection, ambivalent – positive and negative at the same time, positive attitude – attitude of acceptance.

Social attitudes have different character, are not permanent and undergo transformations in both historical and contemporary depiction. Spreading the knowledge about people with disabilities has undoubtedly decide influence on changing attitudes towards the disabled. That leads to recognizing the disabled as people with the same desires, wishes, feelings, thoughts and problems as each of us have.

Nota biograficzna: MONIKA GAZDULSKA – magister pedagogiki specjalnej. Pracuje w Zespole Szkół Nr 3 im. Marii Grzegorzewskiej we Włocławku. Pole zainteresowań naukowych: zagadnienia z pedagogiki specjalnej oraz historii; z pedagogiki specjalnej: historyczno-kulturowe i społeczne uwarunkowania opieki, edukacji, rehabilitacji oraz wartościowania życia osób z niepełnosprawnościami, jak również sytuacja dzieci i młodzieży z niepełnosprawnością intelektualną w społeczeństwie oraz działalność stowarzyszeń na rzecz osób z niepełnosprawnościami; z zakresu historii – historia Polski i powszechna XX wieku.

Słowa kluczowe: osoba z niepełnosprawnością, społeczeństwo, postawa: pozytywna, negatywna, ambiwalentna, akceptacja, odrzucenie, obojętność, ocena osoby